

УДК 378.091.59(477.46)УДПУ

ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ (на прикладі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини)

Ревнюк Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з гуманітарних питань, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-7140-094X

E-mail: nataliyarevnyuk75@gmail.com

У статті представлено особливості організації та розвитку студентського самоврядування в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Визначено форми, методи її реалізації та взаємодії всіх суб'єктів педагогічного процесу. Розкрито особливості взаємодії ректорату та органів студентського самоврядування у контексті реалізації прав студентів як громадян України, розвитку їхньої творчості, активності, відповідальності, формування вміння вирішувати соціальні, економічні та культурноосвітні проблеми.

Ключові слова: самоврядування, потенціал, права і свободи, середовище, університет, самоорганізація.

DEVELOPMENT PATH OF STUDENT SELF-MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS (by the case of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University)

Revniuk Nataliia, PhD in Pedagogics, Associate Professor, Vice-Rector for Humanitarian Affairs, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-7140-094X

E-mail: nataliyarevnyuk75@gmail.com

The article provides peculiarities in organization and development of student self-management at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. The forms, methods for implementing student self-management and the interaction of all subjects in the pedagogical process are determined. The peculiarities of the interaction between the administration and student self-management bodies in the context of implementing students' rights as citizens of Ukraine, the development of their creativity, activity, responsibility, and the ability to solve social, economic and cultural problems are revealed.

The educational environment of the university is characterized, which creates opportunities for developing and building a student's personality, in particular, such as: freedom to accept the intending specialist's decision to get into the educational setting; initiating dialogue with people of different ages and different social groups; selecting different groups, communities and opportunities for their change; getting into the cultural, natural, informational space. The organization of educational work at the university provides an integrated activity of all subjects of educational work: students, student self-government bodies, deputy deans / director of the institute, curators and aims at finding new pedagogical technologies, methods (innovative and traditional) and forms (individual, group and mass), as well as accepting the priority of students' self-education, individual activities aimed at developing their personal potential.

Keywords: self-management, potential, rights and freedoms, environment, university, self-organization.

У зв'язку з реформуванням вищої школи та інтеграцією вищої освіти в Європейське співтовариство, основна ідея виховної роботи у закладах вищої освіти полягає у вихованні майбутнього фахівця, якому притаманні такі якості, як: патріотизм; високий професіоналізм, громадянська зрілість, політична культура, усвідомлення своїх прав і свобод, мобільність, відповідальність та самостійність у прийнятті рішень, працелюбство, прагнення до самоосвіти та самовдосконалення, комунікативність, емпатійність тощо. Вирішення окреслених завдань можливе за умови конструктивно організованої виховної роботи, продуманого вибору форм, методів її реалізації та скоординованої взаємодія всіх суб'єктів педагогічного процесу.

Підготувати людину демократичного мислення і дії може тільки система, демократизм організації та управління якою відповідає найбільш високим показникам сучасності. Реформування вищих навчальних закладів, залучення до їх управління студентства та контроль з боку громадськості – це об'єктивна необхідність, зумовлена вимогами сучасного інноваційного суспільства щодо високої якості підготовки фахівців з вищою освітою [1].

Утвердження демократичних засад безпосередньо пов'язане із самоврядуванням в усіх сферах суспільства, надто у закладах вищої освіти, оскільки воно є одним із найефективніших засобів виховання громадянськості молоді [2].

Значущість студентського самоврядування, як важливого фактору розвитку громадянського суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення в них навичок управлінської та організаторської роботи, формування майбутньої інтелектуальної еліти актуалізовано у таких нормативних документах, як: Закон України «Про вищу освіту» [3], Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [4], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [5] та ін.

Окремим аспектам виховання студентської молоді, становлення студентського самоврядування, історії розвитку студентських об'єднань присвячені праці українських вчених: І. Василенко [2], М. Григорєвої [6], І. Коляки [7], Р. Сопівника [8], Т. Черкашиної [9], М. Яцейко [2] та ін.

Участь студентства у громадському житті нашої держави досліджували: О. Голобуцький, Т. Голобуцька, В. Кулік [10], діяльність студентської профскілки стала предметом дослідження В. Бачинського, Г. Долішньої [11] та ін.

Дослідження історії розвитку студентських об'єднань університетів України другої половини XIX – початку XX ст. здійснила М. Григор'єва. Вона зазначає, що студентські об'єднання виконували благодійну, освітню, виховну та інші функції. Вони ставили перед собою завдання забезпечення прав та інтересів своїх членів, сприяння їх навчальній, науковій та творчій діяльності, надання матеріальної підтримки та допомоги у працевлаштуванні, створення відповідних умов для відпочинку та реалізації творчого потенціалу тощо. Слід відзначити, що протягом усього досліджуваного періоду в Україні не існувало жодної студентської організації, яка б об'єднала студентську молодь в рамках вищого навчального закладу або в межах міста [6].

Виховання громадянськості, на думку І. Василенко, слід починати із студентського самоврядування, без якого не можна вибудувати європейську якість освіти, готувати конкурентоспроможних фахівців і свідомих громадян [2].

Студентство Р. Сопівник визначає соціально-професійною групою, яка об'єднує

студіюючи молодь вищих навчальних закладів України і потенційно являє собою один із найголовніших рушіїв розвитку новітньої української державності. Студенти це майбутні фахівці, які будуть вирішувати долю усіх галузей виробництва і від того як вони формуються і виявляють себе у навчально-виховному процесі, залежать перспективи розвитку країни [8].

Тому проведення виховної роботи у закладі вищої освіти з урахуванням демократичних засад можливе лише за активної участі в її організації студентського самоврядування, як важливого суб'єкта виховної роботи, що є надійним засобом формування громадянської компетентності студентської молоді і важливим фактором розвитку і модернізації освітньо-виховного середовища ЗВО, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації.

В нашому університеті розроблена система заходів, які реалізуються суб'єктами педагогічної взаємодії (професорсько-викладацьким колективом, ректоратом; заступниками декана/директора інституту з виховної роботи; кураторами студентської групи, студентською радою, первинною студентською профспілковою організацією, самими студентами та ін.), спрямованих на формування високо морального, творчого, інтелектуального, конкурентоспроможного й культурного громадянина та професіонала.

Суб'єктами виховної роботи в УДПУ є: ректорат (ректор, проректор з виховної роботи); керівники управлінських структур навчального закладу; колективи всіх без винятку кафедр; куратори академічних груп факультетів/інституту; студентські академічні групи, об'єднання студентів за інтересами; профспілковий комітет і профспілкове бюро факультетів/інституту; усі співробітники закладу; директор студмістечка; керівники творчих колективів, органи студентського самоврядування, батьки та всі студенти (факультетів, курсів; академічних груп; групи чи окремі студенти підвищеного ризику; групи й окремі студенти за соціальним станом; групи студентів за сімейним станом; іноземні студенти).

В Університеті також створено виховне середовище, яке створює можливості для розвитку і формування особистості студента, зокрема такі, як: свобода прийняття майбутнім фахівцем рішення про входження у виховне середовище; побудова діалогових відносин із людьми різного віку і різних соціальних груп; вибір різних колективів, спільнот та можливостей їх зміни; входження в культурне, природне, інформаційне та інші середовища.

Виховання студентської молоді у навчальному закладі знаходить свій вияв як в аудиторній, так і в позааудиторній діяльності. Позааудиторне навчання в нашому університеті передбачає самостійну роботу студентів, виховну роботу викладачів зі студентами, управління позааудиторною діяльністю.

Безпосередню організацію виховної роботи загальноуніверситетського характеру проводить Центр культури і дозвілля «Гаудеамус» (університетський структурний підрозділ), який разом з ректоратом, деканатами, профспілковим й студентським активом забезпечує умови для формування і задоволення культурних запитів, духовних потреб, розвитку ініціативи і реалізації творчого потенціалу студентів і працівників університету у сфері виховання та дозвілля, здійснення рекламної-інформаційної діяльності та презентації нашого університету в засобах масової інформації, на міжнародних та всеукраїнських виставках тощо. У Центрі діє

2 сектори: культурно-дозвіллевої діяльності та прес-центр.

Протягом року на Вчених радах університету, інституту, факультетів, ректораті та науково-методичній раді заслуховуються питання про стан організації навчально-виховного процесу, реалізації концепції національно-патріотичного виховання молоді, результати діяльності органів студентського самоврядування тощо.

Організуючи виховний процес, розробляючи план виховної роботи в університеті усі суб'єкти цієї діяльності враховували такі принципи виховання студентської молоді:

- 1) цілісності освітнього процесу, що передбачає єдність виховання і професійного навчання, посилення мотиваційних, емоційно-ціннісних компонентів виховної діяльності і одночасно спрямованість позааудиторної діяльності студентів на набуття ними професійно значущих знань, умінь, навичок і особистісних якостей майбутнього фахівця;
- 2) національного патріотизму – виховання відповідальності за благополуччя суспільства, у якому живеш, відповідальності за гуртожиток, факультет, інститут, район, місто, заснованою на гордості за істинні цінності свого факультету, навчального закладу, на вивченні історії, традицій малої і великої Батьківщини;
- 3) гуманізації та демократизації – створення гуманістичного, демократичного, розвивального виховного простору вищого навчального закладу, побудованого на суб'єкт-суб'єктних взаєминах; поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентства; забезпечення варіативності у виборі напрямів і способів виховної роботи; відкритість і співробітництво (співтворчість) у вирішенні актуальних студентських проблем та проблем усього вищого навчального закладу;
- 4) індивідуалізації, спрямована на урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів, на виховання їхньої творчої активності, формування індивідуальних якостей;
- 5) конкурентоспроможності, що стимулює молоду людину до самовиховання, формує здатність до динамічної горизонтальної та вертикальної мобільності, творчої діяльності в умовах ринкових відносин і підприємництва;
- 6) культуровідповідності. Цей принцип сприяє культурному (і субкультурному) самовизначенню і культурній ідентифікації студентів університету (зокрема іноземних); сприяє розкриттю особистісної культури кожного студента.

Опора на ініціативу, активну життєву позицію, ціннісні орієнтації студентства є реальним показником цивілізованості суспільства, утвердження в ньому демократичних начал. Діяльність студентського самоврядування у нашому навчальному закладі є проявом конкретної реалізації прав студентів як громадян України, розвитку їхньої творчості, активності, відповідальності, формування вміння вирішувати соціальні, економічні та культурноосвітні проблеми. Адже у студентському середовищі зосереджені потужний інтелектуальний і творчий потенціал, енергія, прагнення до самоутвердження і самореалізації як особистості. Студентські ради створюються на рівні університету, факультету, академічної групи, гуртожитків, охоплюючи діяльність всього студентства університету, що дає можливість гармонізувати життєдіяльність студентів на засадах демократії і самоорганізації.

Відповідно до статті 40 Закону України «Про вищу освіту» та «Положенням про студентське самоврядування» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини діє студентська рада університету, здійснюючи самостійно свою діяльність, працює задля забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту прав та включає в себе такі сектори: навчальний, інформаційно-комунікативний, культурно-просвітницький, соціально-правовий, сектор міжнародної інтеграції, спортивно-оздоровчий та особливий на часі – волонтерський сектор.

В університеті шляхом прямих таємних виборів на усіх факультетах та інституті, студмістечках обираються нові голови та члени студентських рад. До студентської ради університету входять представники всіх факультетів, зокрема й іноземні студенти. Для виборів голови студентської ради університету створено виборчу комісію, аби повною мірою забезпечити реалізацію і захист виборчих прав студентів. В університеті діє студентська контрольно-ревізійну комісію, що є наглядовим органом студентської ради УДПУ. Метою діяльності КРК є підвищення соціальної активності студентів, які займають керівні посади у студраді УДПУ, через моніторинг та аналіз їхньої діяльності.

Керівництвом нашого університету забезпечено належні умови для діяльності органів студентського самоврядування. Саме в День студента відбулось відкриття сучасного офісу студентської ради, який забезпечений меблями, оргтехнікою, телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету. Традиційними є зустрічі ректорату із представниками студентської ради університету, які проходять у невимушеній атмосфері.

Самоврядування в нашому університеті є дієвим засобом згуртування та забезпечення працездатності студентського колективу, формування активної життєвої позиції кожного його члена, запобігання та подолання формалізму і шаблонності в організації діяльності колективу. Творча участь студента в самоврядуванні є основою його саморозвитку: визначаються ціннісні орієнтації, життєві цілі, моральні ідеали, адекватна і дієва самооцінка, яка забезпечує стійке ставлення до дійсності, до соціальних і моральних цінностей. Важливим чинником розвитку студента в процесі його участі в самоврядуванні є розширення зовнішніх і внутрішніх зв'язків – встановлення ділових, творчих і професійних взаємин з різними громадськими об'єднаннями у вищому навчальному закладі й поза ним, участі об'єднань у різних конкурсних програмах районного та обласного рівнів тощо.

В університеті масштабно відзначають Міжнародний день студента – на факультетах/інституті відбуваються різнопланові виховні заходи, акції, флешмоби, розіграші лотерей, фотовиставки, майстер-класи та ігри, ярмарки і конкурси, квести, тренінги тощо. Кульмінаційним моментом Тижня студента є загальноуніверситетська святкова програма, підготовлена Центром культури і дозвілля «Гаудеамус» спільно зі студентською радою.

Студрада спільно з Центром культури і дозвілля «Гаудеамус» проводить конкурс на кращу кімнату у гуртожитку. У жовтні відбувається заключний етап огляду-конкурсу на кращу кімнату серед студентських гуртожитків. За підтримки адміністрації, профкому, на День студента проходить урочисте нагородження переможців.

Студрада університету долучається до міських акцій: «З Новим роком, солдате!»

(збір речей, солодощів та інше для воїнів АТО, благодійна книжкова ярмарка «Слово врятує життя»), «Великодній кошик солдату», «Добро жменями». За ініціативи студради проводиться благодійний Масляний ярмарок, усі кошти від якого передаються на допомогу безпритульним тваринам у Благодійний фонд міста Умані «Серце друга». Традиційно студрада є співорганізатором фестивалів «Студентська Весна», «Пісенний вернісаж». Студрадами факультетів та інституту проводяться конкурси краси і таланту, де студради кожного структурного підрозділу в повній мірі можуть проявити свої організаторські здібності. Неперевершеним за захоплюючим дійством є традиційний конкурс Міс УДПУ.

Сучасний підхід до виховної роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини спрямований на формування у молоді лідерських якостей, серед яких: формування нового погляду на майбутнє; прийняття полікультурних цінностей; ініціювання і здійснення змін, які стають необхідністю; розподіл влади (повноважень) або розподіл відповідальності між членами групи, колективу; здатність передбачення нового; виступати джерелом і генератором ідей, а також володіти умінням моделювати способи їх втілення. Оперування такими якостями забезпечує майбутньому фахівцю широкі перспективи в особистісному розвитку. У процесі виховання в університеті лідери студентського самоврядування домагаються хороших результатів у навчанні, вибудовують персональну кар'єрну траєкторію, формують почуття громадянської відповідальності та служіння спільноті; розвивають позитивну самооцінку. Наші студенти-активісти стають переможцями міського проекту «Академія молодіжного лідера» та загальноміського фотоконкурсу «Молоде обличчя України».

Студентські лідери є членами Вченої ради університету та ректорату, а також членами вчених рад факультетів та інституту. Представники студентської ради університету теж неодноразово були учасниками молодіжних форумів, конференцій, тренінгів, зустрічей різного рівня, де розглядалися питання студентського самоврядування, захисту прав студентів та ін. За підтримки ректорату та профкому лідери новообраної студради делегуються на Генеральну Асамблею Української асоціації студентського самоврядування.

Активну діяльність здійснює Студентське антикорупційне агентство. Студентським антикорупційним бюро розроблена форма повідомлення про факти корупції в системі вищої освіти, проведено флешмоб «Я здаю сесію без хабарів». З метою забезпечення прозорості та відкритості під час проведення заліково-екзаменаційних сесій представники органів студентського самоврядування побували на екзаменах на всіх факультетах/інституті. Без сумніву, присутність представників студради університету під час проведення підсумкового контролю сприяла попередженню фактів порушень чинного законодавства про вищу освіту.

В університеті декілька років успішно працює студентської соціально-психологічна служба. Студенти-волонтери беруть участь у різних акціях як на рівні міста, так і на рівні університету, співпрацюють з дитячими будинками та реабілітаційними центрами м. Умань. Обов'язковими у діяльності волонтерів соціально-психологічної служби є щорічні благодійні акції для хворих дітей; збір одягу, іграшок та книжок для дитячих будинків та дітей-сиріт; організація різноманітних заходів по збору коштів для багатодітних сімей і дитячих будинків

сімейного типу; допомога ветеранам і хворим людям похилого віку. З року в рік Служба розширює спектр благодійних проєктів, щоб допомогти якомога більшій кількості тих, хто чекає на допомогу (звіт про діяльність додається).

Інформаційно-комунікативний сектор студради постійно висвітлює життя студентів нашого університету на оновленій сторінці Студентського веб-порталу та газети «Студлайф».

Кошти, передбачені кошторисом студради витрачаються виключно на потреби студентства університету: придбано костюми для кількох студентських творчих колективів, спортінвентар, призи для фестивалів, конкурсів, загальноуніверситетських заходів, всеукраїнських конференцій та олімпіад.

Традиції та інновації національно-патріотичного виховання студентської молоді, розвитку самоврядування в університеті було презентовано на Третньому форумі українських патріотичних справ «Ми – українці», Всеукраїнському навчально-методичному семінарі з питань інноваційних форм та методів національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізації суспільних змін», Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді засобами козацької педагогіки та краєзнавства».

Загалом організація виховної роботи в університеті забезпечує інтегровану діяльність усіх суб'єктів виховної роботи: студентів, органів студентського самоврядування, заступників деканів / директора інституту, кураторів та спрямовується на пошук нових педагогічних технологій, методів (інноваційних та традиційних) і форм (індивідуальних, групових та масових), а також на визнання пріоритету самовиховання студентів, індивідуальної діяльності, спрямованої на розвиток їхнього особистісного потенціалу.

Перспективу подальших досліджень у контексті розвитку студентського самоврядування вбачаємо у розкритті особливостей застосування сучасних форм, засобів і методів виховання та впливу громадських організацій, сім'ї, засобів масової інформації та змін соціально-економічного розвитку суспільства на означений процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яцейко М. Г. Демократизація управління в системі вищої освіти: становлення та розвиток. *Вища освіта України*. 2007. № 1. С. 50–59.
2. Василенко І. В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади: монографія. Черкаси: ЧОІПОПП, 2009. 148 с.
3. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154.
5. Про національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
6. Григор'єва М. В. Загальна характеристика джерел з історії студентських земляцтв університетів України другої половини XIX – початку XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2007. Вип. 10. С. 179–185.
7. Коляка І. В. Студентський рух в Україні наприкінці 80-х на початку 90-х рр.: автореф. дис. ... канд.

- іст. наук. Київ, 1994. 24 с.
8. Сопівник Р. В. Участь студентської молоді у формуванні політичної системи незалежної України. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Київ, 2004. С. 118–127.
 9. Черкашина Т. В. Ціннісне ставлення до особистості як прояв гуманізму у взаєминах між викладачем і студентами. *Вісник Черкаського Національного університету. Сер. Педагогічні науки*. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2006. Вип. 84. С. 158–161.
 10. Кулік В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Молода Україна: сучасний організований рух та неформальна ініціатива. Київ: Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. 458 с.
 11. Бачинський В., Долішня Г. Професійна спілка студентів у палітрі молодіжних організацій України. *Генеза*. 1996. № 2 С. 28–32.

REFERENCES

1. Yatseiko, M. H. (2007). Demokratyzatsiia upravlinnia v systemi vyshchoi osvity: stanovlennia ta rozvytok. *Vyshcha osvita Ukrainy, 1*, 50–59 [in Ukrainian].
2. Vasylenko, I. V. (2009). Vychovannia hromadianskosti studentiv zasobamy samovriaduvannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Kanady: monohrafiia. Cherkasy: ChOIPOPP [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Kontseptsii natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei i molodi, Zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei i molodi ta metodychnykh rekomendatsii shchodo natsionalno-patriotichnoho vykhovannia y zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 r. № 641. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154 [in Ukrainian].
5. Pro natsionalnu stratehiu rozvytku osvity Ukrainy na period do 2021 roku. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
6. Hryhorieva, M. V. (2007). Zahalna kharakterystyka dzherel z istorii studentskykh zemliatstv universytetiv Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoї istorii. Kharkiv, *issue 10*, 179–185 [in Ukrainian].
7. Koliaka, I. V. (1994). Studentskyi rukh v Ukraini naprykintsi 80-kh na pochatku 90-kh rr. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Sopivnyk, R. V. (2004). Uchast studentskoi molodi u formuvanni politychnoi systemy nezaleznoi Ukrainy. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Kyiv, 118–127 [in Ukrainian].
9. Cherkashyna, T. V. (2006). Tsinnisne stavlennia do osobystosti yak proiav humanizmu u vzaiemnykh mizh vykladachem i studentamy. *Visnyk Cherkaskoho Natsionalnoho universytetu. Ser. Pedagogichni nauky*. Cherkasy: Vyd-vo ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, *issue 84*, 158–161 [in Ukrainian].
10. Kulik, V., Holobutska, T., Holobutskyi, O. (2000). Moloda Ukraina: suchasni orhanizovanyi rukh ta neformalna initsiatyva. Kyiv: Tsentr doslidzhennia problem hromadianskoho suspilstva [in Ukrainian].
11. Bachynskyi, V., Dolishnia, H. (1996). Profesiina spilka studentiv u palitri molodizhnykh orhanizatsii Ukrainy. *Heneza*, 2, 28–32 [in Ukrainian].